

O'zbekiston Qizil kitobi

Yoshlar va tabiiy boyliklarni
xazinalarni saqlashga yordam
berishni istagan har bir kishi
uchun buklet

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI EKOLOGIYA,
ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH
VA IQLIM O'ZGARISHI VAZIRLIGI

CRITICAL ECOSYSTEM
PARTNERSHIP FUND

O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi tomonidan tayyorlangan (eco.gov.uz) va Zoi ekologik tarmog'i (zoinet.org) CEPF jamg'armasi ko'magida tayyorlangan (cepf.net).

Muallif g'oyasi: Aziz Abduhakimov, Jahongir Talipov, Bobur Maxmudov

Tuzishda qatnashganlar: Aleksandra Povarich, Dina Adilova, Aleksandra Zaslavskaya, Viktor Novikov

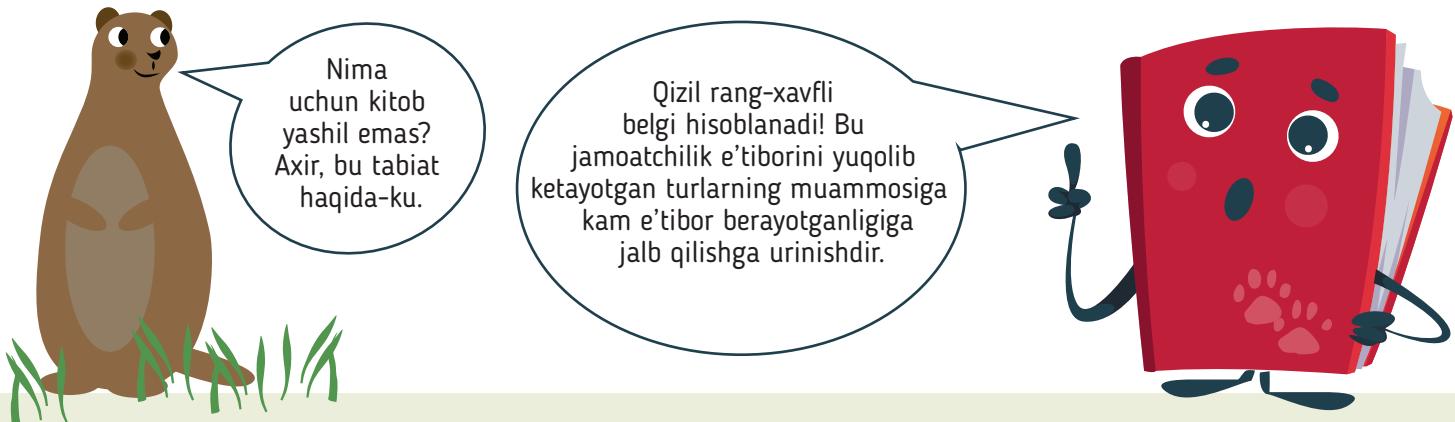
Tuzuvchilar O'zbekistonning faol yoshlari, jamoat ekologik birlashmalari, maktablar va kollejlar, mahalliy hokimiyat organlari tabiatni muhofaza qilish maqsadida ushbu risoladan foydalanishi mumkinligiga umid qiladilar.

Tarkib

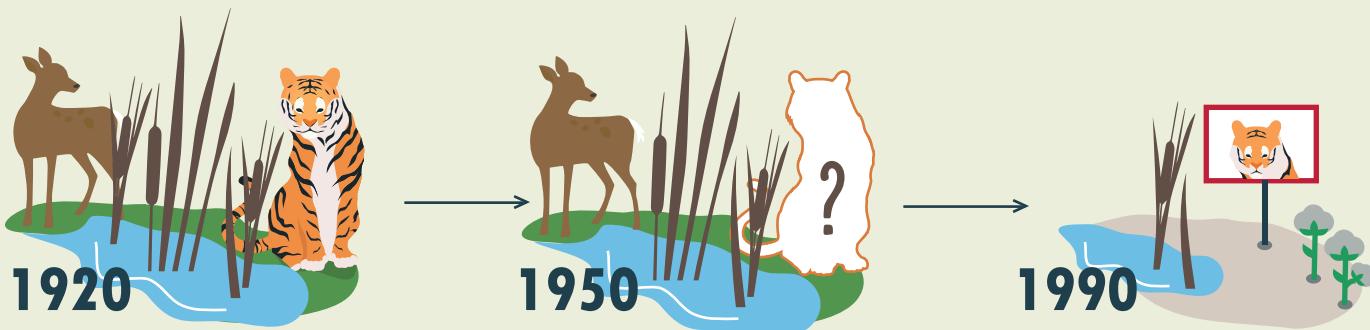
Nima uchun Qizil kitobni o'ylab chiqdilar?	3
O'zbekiston Qizil kitobi	4
Qizil kitobda nima yozilgan	5
Qizil kitobdag'i ilmiy belgilar	6
Hayvonlar va o'simliklar Qizil kitobda qanday kiritilishi mumkin?	7
Davlat noyob turlarni himoya qilish uchun nima qiladi?	8
Noyob turlarni saqlab qolish uchun qanday choralar ko'rildi?	9
Doimiy ravishda harakatlanadigan noyob hayvonlarni va qushlarni qanday saqlash kerak?	10
Tabiatni saqlab qolish uchun yoshlar nima qilishlari mumkin?	11

Nima uchun qizil kitobni o'ylab chiqdilar?

Qizil kitob – noyob va yo'qolib borayotgan hayvon va o'simlik turlarining ro'yxati. Birinchi marta **1963** yilda **Tabiatni muhofaza qilish xalqaro Ittifoqi (IUCN)** tomonidan chop etildi. Xalqaro qizil kitob doimiy ravishda yangilanadi (iucnredlist.org), uni tuzish bilan bir guruh olimlar shug'ullanadi. O'zbekiston o'zining milliy qizil kitobiga ega va Xalqaro tabiatni muxofaza qilish Ittifoqida a'zo.

Misol: Markaziy Osiyoda Turon yo'lbarsining yo'qolishidir

20-asrning boshlarida, 100 yil oldin, Amudaryo daryosining irmoqlari va qamishlarida yo'lbarslar bor edi

Ov va yashash joylarini qisqarishi tufayli, yo'lbarslar asrning o'rtalariga kelib yuqola boshladir

Asrning oxiriga kelib, Turon yo'lbarslari g'oyib bo'ldi va tog' o'rmonlari va kiyiklar xavf ostida qoldi

O'zbekiston Qizil kitobi

1983

Birinchi nashr

2003

Ikkinci nashr

2006

Uchinchi nashr

2009

To'rtinchi nashr

2019

Beshinchi nashr

2023

Elektron versiya redbook.uz

30 turlari va **2** kichik sute Mizuvchilar turlari

17 tur va **1** kichik turli baliqlar

314 o'simlik turlari

52 qush turlari

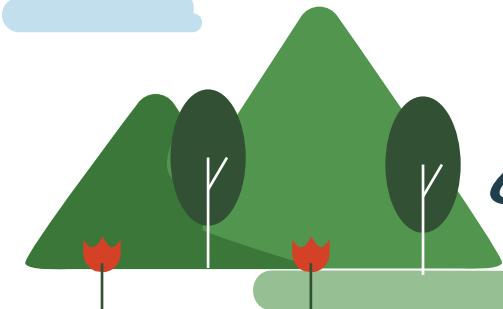

21 turdag'i sudraluvchilar

66 artropod turlari
3 turdag'i qurtlar
14 turdag'i mollyuskalar

Qizil kitob turlari hayvonlari va o'simliklari ovlash va yo'q qilish katta miqdorda jarimaga tortiladi

Noyob hayvonlarni va o'simliklari himoya qilish uchun qo'rixonalar, milliy tabiat bog'lari, buyurmaxonalar va zaxiralar yaratilgan. Olimlar noyob o'simliklarning urug'larini yig'adilar va gerbariyalarini to'playdilar hamda ularni botanika bog'larida o'stiradilar, bog'chalarda noyob qushlar va hayvonlarni o'stiradilar, keyin ularni tabiatga chiqaradilar.

Qizil kitobda nima yozilgan

Jayron (kiyik, ohu)

Hayvonning tashqi ko‘rinishi

VU

Xavfsizlik holati

Tashqi ko‘rinishga ta’sir qiluvchi sabablar va omillar

Brakonerlik

Yomon ob-havo:
qurg‘oqchilik, qattiq qish

Tarqalishi xaritasi

4 000

to‘da soni

Saqlash va naslchilik markazlari

Buxoro ixtisoslashtirilgan
"Jayron" pitomnik, Qorako‘l
ov xo‘jaligi, Toshkent shahar
hayvonot bog‘i

Himoya choralar

Ovlash va qo‘lga
kiritish taqiqlangan

Yangi zaxiralarni
yaratish

Hayot tarzi

Podani shakkantiradi
ko‘chmanchilik
tarzida hayot
kechirish

Qizil kitobdagi ilmiy belgilar

O'zbekiston qizil kitobida 2022 yildagi turlarning muhofaza holati

Smayllar: turning qaysi holatligi va nimani his qilishi?

Kapcha ilon

NT

Xavf ostidagi bo'lgan holat

Bu bezovtalik chaqiradi!

Yolqinli zegrис

Vinogradov qo'shoyog'i

Bo'z echkemar

Jayron (kiyik, ohu)

VU

Zaif holat

Qayerda yashirish kerak?

Ko'k sug'ur

EN

Yuqolayotgan tur

Hamma joyda xavf bor!

Morxo'r

Amudaryo katta kurakburuni

Qor qoploni

CR

Turning yo'qolib ketish yoqasidagi holati

Tez orada yo'q bo'lib ketaman!!!

Turon yo'lbarsi

EW

Yovvoyi tabiatda yo'qolgan tur, ammo asirlikda saqlanib kelayotgan holat

Yuqolib ketgan tur

Men endi yo'q yoki faqat hayvonot bog'ida

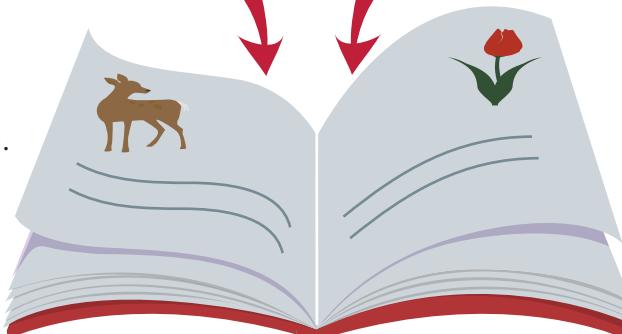
Milliy va Xalqaro (IUCN) qizil kitobda turlarning xavfsizlik holati farq qilishi mumkin. Buning sababi, olimlarning fikriga ko'ra, mamlakatda turlarning xilmassisligi yoki soni uchun tahdidlar boshqacha global vaziyatdan. Farqlar misollari yulduzcha bilan belgilanadi. Turlarning holati vaqt o'tishi bilan yaxshi yoki yomonroq bo'lishi mumkin.

Hayvonlar va o'simliklar Qizil kitobga qanday kiritilishi mumkin?

Hayvon turlarining noqonuniy ovlanishi va ortiqcha ovlash ularning yo'qolishiga olib keladi.

Hayvonlarning tabiiy yashash joylarini qisqartirish va iqlim o'zgarishining oqibatlari ularning sonining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Ba'zi o'simlik turlarini qizil kitobga kiritilishiga sabab, yaylovda, ochiq yerlarda uy hayvonlarni ozirlantirish, o'tlatish.

Yana bir sabab go'zal noyob gullar yoki dorivor o'simliklarni to'plash, yig'ish.

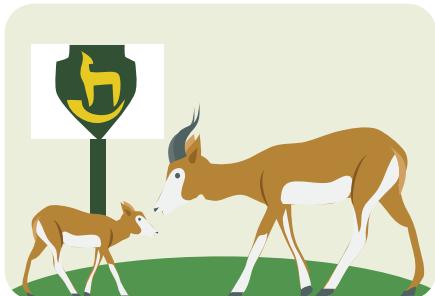
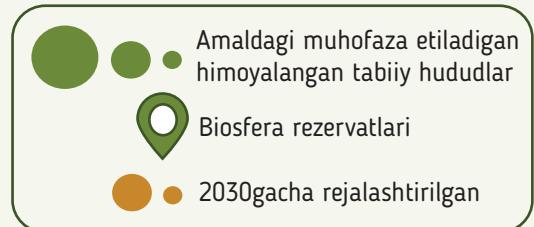

Ba'zi hayvon va o'simlik turlari noyobdir va faqat bitta joyda yashaydi hamda o'sadi. Ular endemiklar deb ataladi va tahdid bo'lsa, olimlar ularni qizil kitobga kirtadilar.

Davlat noyob turlarni himoya qilish uchun nima qiladi?

O'zbekistonda qo'riqxonalar, milliy bog'lar va boshqa noyob tabiatni muhofaza qilish obyektlaridan iborat muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tarmog'i yaratildi va kengaymoqda. Bu yerda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda, qattiq nazorat o'rnatilgan.

Yo'qolib borayotgan turlar ixtisoslashgan hayvonlar uyi va eko-markazlarda yetishtiriladi

Davlat ekologik inspektorlari huquqbuzarlarni aniqlaydi va ularni ushlaydi

Vaqt va intensivlik tartibga solinadi yaylov, tabiiy resurslardan foydalanish uchun ruxsatnoma beriladi

Ilmiy tadqiqotlar va ekologik monitoring olib boriladi

Qonunlar va standartlar amal qiladi, ularga rioya qilmaslik oqibatida jarimalar undiriladi

Botanika bog'larida noyob o'simliklar saqlanadi, gerbariyalar va genetik resurslar banklari yaratiladi

Noyob turlarni saqlab qolish uchun qanday choralar ko'riladi?

Muammolar

Misol qor qoploni

Yechimlar

Qor qoploni chora mollariga hujum qilgani
uchun ta'qib qilinadi yoki o'tdiriladi

Podadagi uy hayvonlari
himoyesini oshirish hujum
xarfini kamaytiradi

Qor qoplonining yeshash joylarida
chorvachilik qilish va o'monlarni
lesish oqibati

Taylovlari va o'monlarni kamroq
ishlatish hamda ularni tikdash tabiatni
saqlashiga yordam beradi

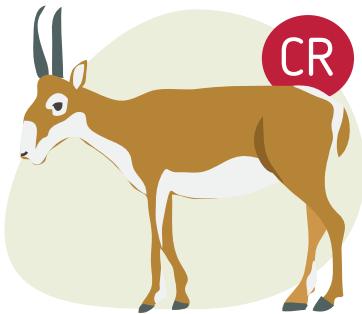
Qor Qoploniga bog' echkisi va boshiga yowyoil
hayvonlarning ovlanishi sababli
oziq-ovqat yetishmasligi bo'ladi

Biologik monitoring, o'monlarni
petrul orqali reazrat qilish,
qoidabuzarliklarni aniqlash
ba'rekerlikni kamaytirish
tabiatni muhofaza qilishni
kuchaytirishiga yordam beradi

Doimiy ravishda harakatlanadigan noyob hayvonlarni va qushlarni qanday saqlash kerak?

Olimlar doimo harakatda bo'lgan turlarni "ko'chib yuruvchi" deb atashadi, masalan sayg'oq. Ilgari markaziy Osiyoda 1 milliondan ortiq antilopa mavjud bo'lib, hozirgi kunda yo'qolish xavfi ostida kelgan.

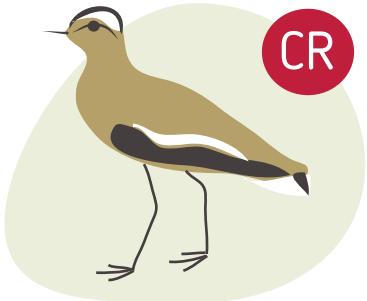
Sayg'oq podalari ko'pincha chegaralarni kesib o'tadi va shoxlarga muhtoj bo'lgan ovchilardan tashqari, sayg'oqlar viruslar, yomon ob-havo va ko'plab to'siqlar tahdidlarga uchramoqda.

O'zbekiston sayg'oqni himoya qilish uchun Orol dengizi bo'yidagi qo'riqlanadigan tabiiy hududni yaratdi hamda, ushbu turni himoya qilish uchun qo'shni Qozog'iston va xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlik olib bormoqda.

Noyob qushlar nafaqat tabiiy joylarda, balki ularning parvozlarida ham yashayotganini bilasizmi?

Torg'oq – yo'qolib ketayotgan turlardan biri. O'zbekistonda uni Turkmaniston yaqnidagi Talimarjon suv omborida uchratish mumkin.

Olimlar va qushlar ishtiyoqmandlari uning sonini muntazam ravishda qayd etadilar va 2022-yilda bu yerda muhofaza etiladigan tabiiy hudud – buyurtmaxona yaratiladi.

MUHOFAZA
ETILADIGAN
TABIIY HUDUD

Yoshlar tabiatni muhofaza qilish uchun nima qilishlari mumkin?

Yovvoyi tabiat bilan qiziqish va u haqidagi kitoblarni o'qish hamda filmlarni tomosha qilish

Chizmalar tanlovini tashkil etib va ularda ishtirok etish

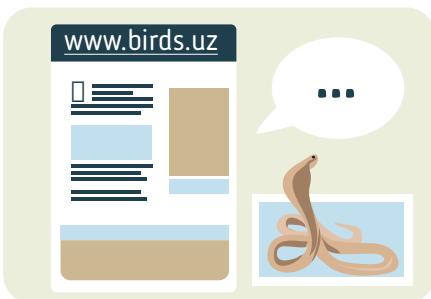
Ekologik aksiyalarni tashkil etish va unda ishtirok etish

Tabiiy bog'larda sayr qilish va u yerga sayohatlar uyushtirish

Kattalar uchun noyob hayvon va o'simlik turlari bo'yicha taqdimotlarni tashkil etish

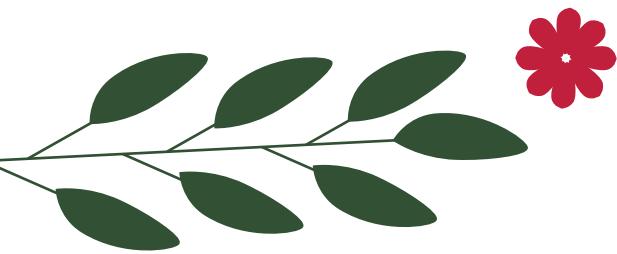

Blog sahifalar yaratish, tabiat to'g'risida kitob va hikoyalar yozish

**Hayot va tabiatni
saqlashga yordam
berganingiz uchun
tashakkur!**

"Qizil kitob" davlat va jamoat ekologik tashkilotlari olimlari va xodimlarining birgalikdagi sa'y-harakatlari mahsulidir. Unda mamlakatning yo'qolib ketish xavfi ostida turgan hayvon va o'simlik turlari haqida ko'plab qiziqarli va ilmiy dalillar mavjud. Bunday muammo nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda mavjud bo'lib, Xalqaro Qizil kitobda o'z aksini topgan. O'zbekiston Qizil kitobida ham asosiy tahdidlar sanab o'tilgan hamda ularni bartaraf etish yo'llari keltirilgan. Umid qilamanki, bizning o'quvchilarimiz tabiatni muhofaza qilish bo'yicha sa'y-harakatlarga qo'shib, ekologik bilimlarni tarqatishda yordam berishadi.

O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vaziri Aziz Abduhakimov

O'zbekiston Qizil kitobi bilan quyidagi saytda tanishish mumkin:
redbook.uz

Xalqaro Qizil kitob (ingliz tilida):
iucnredlist.org

Biologik xilma-xillikning asosiy yo'nalishlari (ingliz tilida):
keybiodiversityareas.org

Markaziy Osiyo tog'lari va CEPF jamg'armasining ekologik loyihalari:
cepf.net/our-work/biodiversity-hotspots/mountains-central-asia

